

چگونگی سازگاری خاتمیت و جامعیت

دین با تکامل بشر

مریم اسلاملو^۱

چکیده:

بحث جامعیت و جاودانگی دین از جمله مباحث مهم و زیربنایی است که متفکران اسلامی به این گزاره کلامی پرداخته‌اند. دین یکی از ریشه دارترین مقولاتی است که فرهنگ و تاریخ بشری با آن آشنا است و پژوهش‌های مربوط به تاریخ و فرهنگ بشری، گویای این حقیقت است که بشر هیچ گاه بدون دین زندگی نکرده است. هرچند آموزه‌ها، باورها و آداب دینی و در جوامع و فرهنگ‌های مختلف تفاوت‌های آشکاری داشته است. اسلام دین خاتم است هر پیامبری که شریعتی به ارمغان آورد شریعتی پیشین را نسخ کرد و اسلام به عنوان آخرین شریعت و برنامه کامل سعادت بشر از سوی خداوند ناسخ همه شریعت‌های پیشین است، دین اسلام و شریعت اسلامی به لحاظ خاتم بخش بودنش، از پایایی و ماندگاری برخوردار است، این دین هرگز نسخ نخواهد شد و بعد از هزار و چهارصد سال پاسخگوی نیازهای انسان برای رسیدن به سعادت در زندگی دنیوی و اخروی می‌باشد.

کلید واژه‌ها: جامعیت، اسلام، دین، کمال، خاتمیت.

^۱. حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام علیها) - شیراز - طلبه سال سوم. Maryam65eslamIo.

مقدمه:

دین یکی از ریشه‌دارترین مقولاتی است که فرهنگ و تاریخ بشری با آن آشنا است، مسایل اعتقادی و باورهای دینی در هر زمان اهمیت فوق‌العاده‌ای داشته و جز اصلی‌ترین مباحث انسان‌ها به شمار می‌رفته است، اما در عصر ما به دلیل پیشرفت علوم و ارتباطات و به وجود آمدن بحران‌های معنوی، این بحث جایگاه ویژه‌ای دارد. امروزه بشر در بعد معرفتی دچار علم زدگی و نسبیت‌گرایی، و تحیر عدم ثبات در آراء و عقاید است. در بعد روانی هم دچار تردید علمی، فقدان آرامش و اطمینان خاطر و از خود بیگانگی و به تعبیری بی‌هویتی است.

و از جهت اخلاقی نیز گرفتار خصلت‌های ناهنجار و از نظر اجتماعی و سیاسی گرفتار مسائلی چون هرج و مرج بین‌المللی است. این اوصاف نشان می‌دهد مکاتب بشری با انواع ضعف‌ها و کمبودها و نقص‌ها نتوانسته نسل کنونی را به رشد و کمال واقعی رهنمون گرداند. بنابراین در چین عصری وجود دین آسمانی که پاسخگوی نیازهای بشر باشد و بتواند در تمام مراحل زندگی او را حفظ کند ضروری است در این پژوهش به بررسی جامعیت دین پرداختیم و این سوال که آیا دین پاسخگوی همه نیازهای بشر امروز است را به دست آوردیم وجه تمایز این نوشتار بررسی دیدگاه‌های موجود درباره جامعیت دین به صورت مختصر بوده است. در این زمینه کتاب‌ها و منابع فراوانی نگاشته شده است از کتاب‌های موجود می‌توان به دین‌شناسی آقای حمید رضا شاکرین و جامعیت و کمال دین آقای علی ربانی گلپایگانی و علم و دین عبدالحمید آکوچکیان اشاره کرد که هر یک از این کتاب‌ها به صورت مختصر اشاره‌ای به جامعیت و خاتمیت دین پرداخته‌اند اما مطالب منسجمی ارائه نشده است. در این مقاله به بررسی جامعیت و خاتمیت دین پرداخته‌ایم و سعی در جمع‌آوری مطالب کاربری به صورت مفید و مختصر داشته‌ایم امید است که مفید فایده جویندگان علم و دانش باشد.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱ دین

دین: فعل- وام دادن، قرض دادن، اسم - دین. آیین، کیش، مذهب، مسلک، پارسایی، پرهیزگاری، ورع.^۱ دین؛ دان، یدین دینا و دیانه و تدین بالاسلام: دین اسلام را پذیرفت، مسلمان شد، آیین، دین، کیش، الدین کسی که دینی را پذیرفته است.^۲

دین یقال: «دنت الرجل، اخذت منه دینا و اذنت مثل دنت، و اذنت، ای: اقرضت و التداين و المداینه، دفع الدین و الذین یقال للطاعه و الجزاء، و استعیر للشریعه و الدین کالمله، لکنه یقال اعتبارا بالطاعه و الانقیاد للشریعه.»^۳

دین، دین: (جمع دیون و ادین) قرض، وام، هر مالی که بر عهده کسی باشد، دین (جمع ادیان): طاعت و جزاء به طور استعاره به شریعت اطلاق می‌شود و دین مانند (مله) (شریعت) است لکن دین به اعتبار اطاعت و انقیاد نسبت به شریعت گفته می‌شود.

۱-۲ خاتمیت

خَتَمَ، ختاماً الشی و علی الشی، آن چیز را مهر کرد، ختم العمل، آن کار را به پایان رسانید، الختم، مهر زدن و پایان دادن به هر چیزی، الخاتم، ج خواتم، پایان هر چیزی، الختام، پایان، سرانجام، آن چیز را به پایان رسانید و کامل کرد.^۴

«الختم و الطبع یقال علی وجهین: مصدر ختمت و طبعت و هر تأثیر الشی کنقش الخاتم و الطابع و الثانی: الاثر الحاصل عن النقش و ینجوز بذلک تاره فی الاستیثاق من الشی و المنع منه اعتبارا بما یحصل من المنع بالختم علی الكتب و الابواب، و تاره فی التحصیل اثر عن شی؛ اعتبارا بالنقش الحاصل، و تاره یعتبر منه بلوغ الاخره.»^۵

^۱. قیم، فرهنگ معاصر میانه عربی- فارسی، ص ۴۰۶.

^۲. معلوف، فرهنگ المنجد، محمد بندر ریگی، ص ۵۰۶.

^۳. اصفهانی، مفردات الفاظ قرآنی، مصطفی رحیمی نیا، ص ۱۶۴.

^۴. البستانی، منجد الطلاب، محمد بندر ریگی، ص ۱۵۰.

^۵. اصفهانی، مفردات الفاظ قرآنی، مصطفی رحیمی نیا، ص ۲۷۵.

مهر کردن، می‌گویند «ختم علی شی» یعنی آن چیز را مهر کرد. از آنجایی که مهر کردن نامه و امثال آن به معنای پایان و انتهای نامه است، به این اعتبار رسیدن به پایان و آخر چیزی را ختم گفته‌اند. مثلاً می‌گویند «خَتَمْتُ الْقُرْآن» یعنی قرائت قرآن را تا آخر پایان رساندم. همچنین گاهی انسان در مسیر گمراهی و ضلالت به نهایت می‌رسد و آن هنگامی است که آدمی با ارتکاب مداوم گناهان، به آن خو گرفته و تدریجاً قبح و زشتی گناه از نظرش بیرون می‌رود، آخر و پایان هر چیزی و به پیامبر اسلام «خاتم النبیین» گفته‌اند. زیرا با آوردن وی سلسله پیامبران به اتمام رسیده است.

۱-۳ کمال

کمال: کمل، کَمِلَ، کمالاً و تکمل، تکامل و اکتمل؛ کامل شد، تمام شد، کمل و اکمل و استکمل الشی: چیزی را تمام کرد، کامل کرد. کمل و اکمل الشی: چیزی را جمع کرد. الکمل: کامل، تمام.^۱

کمال: کمال الشی؛ حصول ما فيه الغرض منه، فاذا قبل: کمل ذلك، فمعناه؛ حصل مت هو الغرض.^۲ کمال شی؛ حاصل شدن و تحقق آنچه که غرض و مقصود از آن چیز است. بنابراین وقتی گفته می‌شود: کمل به معنای این است که غرض آن چیز محقق و حاصل شد.

۲- دیدگاه‌ها درباره جامعیت دین

۲-۱ دیدگاه افراطی

دین، جامع همه‌ی علوم و معارف بشری و بیان‌کننده‌ی همه‌ی مسائل نظری و عملی در سطح کلان و جزئی در عرصه‌های مختلف زندگی مادی و معنوی است و تعالیم آن انسان را از هرگونه تلاش فکری در شناخت خود، جهان و ابعاد مختلف زندگی بی‌نیاز می‌کند؛ لذا دین دارای نظام‌های لازم برای اداره‌ی جامعه است و می‌توان علوم مختلف نظیر جامعه‌شناسی، روانشناسی، اقتصاد، سیاست، فیزیک، شیمی و حتی کامپیوتر و... را از آن استخراج کرد.^۳

۱. البستانی، منجد الطلاب، محمد بندر ریگی، ص ۵۸۵.

۲. اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، مصطفی رحیمی نیا، ص ۷۲۶.

۳. ایازی، جامعیت قرآن، ص ۵۹-۶۷.

در نقد این رویکرد افراطی به جامعیت دین به طور اختصار می‌توان گفت: دین نمی‌تواند در همه‌ی عرصه‌های زندگی مادی و معنوی، همه‌مسایل نظری و علمی را در سطح کلان و جزئی بیان کند و جامع همه‌ی علوم و معارف بشری باشد و بتوان علوم انسانی و تجربی را از دین استخراج نمود؛ چرا که لازمه‌ی معارف بشری به علت تأثیر محدودیت‌های تاریخی، اجتماعی، زبانی و معرفتی انسان خطرپذیر است در حالی که دین الهی از محدودیت‌های مذکور مصونیت داشته دارای ویژگی حقانیت و خطاناپذیری است و لذا نمی‌تواند با علوم و معارف بشری هم‌آهنگ و همراه باشد؛ زیرا در صورت بطلان فرضیه‌ها و داده‌های عقلانی بشر یا باید دین را تاویل برد و یا قائل به بطلان آن شد. افزون بر آن خود معارف و علوم بشری نیز با یکدیگر ناسازگاری‌های فراوانی دارند.^۱

۲-۲ دیدگاه تفریطی

وظیفه دین، ارائه‌ی رهنمود برای رسیدن انسان به کمال و سعادت اخروی است، نه برای اراده‌ی جامعه و مسائل دنیوی؛ همچنین جامعیت دین در این است که آنچه در هدایت به کمال و سعادت اخروی انسان نقش دارد در اختیار بشر قرار می‌دهد. اما چگونگی شناخت علوم انسانی و تجربی، تشکیل حکومت، روش اداره‌ی حکومت، چگونگی مبارزه با مشکلات و مفسدات اجتماعی، مهار قدرت سیاسی در جامعه‌ی دینی، چگونگی ایجاد عدالت اجتماعی و ده‌ها پرسش دیگر از قلمرو دین خارج است و این آدمی است که باید بدون استمداد از آموزه‌های دینی، خود به ساماندهی مناسبات اقتصادی و سیاسی جامعه بپردازد دین در این زمینه‌ها تنها به کلیات بسنده کرده است و از ارائه راهکار معین پرهیز نموده است؛ و چنانچه به تدبیر امور دنیوی و تنظیم معیشت و تعیین نظام بپردازد خود نیز دنیوی و ایدئولوژیک می‌شود که با این جاودانگی آن در تضاد است.^۲

در نقد این دیدگاه باید گفت: از دیدگاه اسلام انسان یک موجود مادی محدود به این دنیا نیست بلکه موجودی فراتر از ماده و دارای زندگی جاوید است که همه شون و اعمال او با سرنوشت نهایی او ارتباط دارد. یعنی هر گونه تلاش در این زندگی در سعادت ابدی یا شقاوت او تاثیر خواهد داشت. «الدنیا مزرعه الاخره» از این رو نوع رفتار اجتماعی و سیاسی که انسان برمی‌گزیند به مانند رفتارهای فردی او تاثیر قطعی در سعادت و خوشبختی و یا شقاوت و بد فرجامی او دارد و لذا دینی که علاوه بر مسائل فردی به مسایل اجتماعی انسان و سعادت و هدایت جامعه می‌اندیشد نمی‌تواند نسبت به اجرای احکام و چگونگی اداره‌ی جامعه تعیین ساختار

^۱ www.erfan.ir. 98/3/17- 14:30

^۲ www.hawzah. 98/2/18- 15:28

حکومت، اصل عدالت و قیام و قسط و امنیت در جامعه و... طرح و نظری نداشته باشد. ثانیاً با نگاهی به آیات و روایات به روشنی ثابت می‌شود که احکام دستورات و رهنمودهای اجتماعی، سیاسی و... بسیاری جهت هدایت جامعه اسلامی در آنها یافت می‌شود، اگر وجود این آیات در دین نشانگر گستردگی قلمرو دین در امور اجتماعی نباشد وجود چنین قوانینی لغو خواهد بود و شکی نیست که فعل خدا عبث انجام نخواهد شد.^۱

۲-۳ دیدگاه اعتدالی

جامعیت دین و شریعت و کامل بودن آن؛ به این معنا که اسلام، ناظر به همه ابعاد زندگی مادی و معنوی انسان است؛ زندگی دنیوی انسان را هدایت و هرگونه دنیا‌گریزی را نفی کرده است؛ زیرا هدف اصلی دین تامین سعادت دنیوی و اخروی است دور چگونگی سازماندهی دنیای مردم، نقشی موثر و در تامین حیات معنوی و نجات آخرتی آنها سهم به‌سزایی دارد و همچنین شناساندن عقل برهانی به عنوان منبع دین و این که عقل قاطع و مستدل، صلاحیت تشخیص احکام دینی و شریعت را دارد؛ زیرا بین عقل و شرع، رابطه ناگسستنی برقرار است.

بنابراین، مقصود از جامعیت دین آن است که در راستای هدف و رسالت خود رئوس کلی همه معارف لازم را برای تحقق این هدف در اختیار بشر قرار دهد، به گونه‌ای که بشر با تطبیق آن اصول کلی به صورت نظام مند بتواند هم معارف و رهنمودهای مورد نیاز را برای رسیدن به سعادت خویش به دست آورد.^۲

۳- اثبات جامعیت دین خاتم

به رغم تلاش برخی از نویسندگان روشنفکر در نسبی جلوه دادن جامعیت و کمال دین اسلام به موازات آن، اقلی دانش پاسخگویی این دین جاوید و جهانی به نیازهای مادی و معنوی انسان، اسلام از جامعیت و کمال مطلق برخوردار بوده و از توان پاسخگویی به نیازهای مادی معنوی بشر برخوردار است. منظور از جامع و کامل بودن دین اسلام، توجه همه جانبه آن به همه زوایای وجودی انسان و توان حداکثری‌اش برای پاسخگویی به همه نیازهای مادی و معنوی بشر است؛ یعنی همه راهکارها و قوانین لازم برای رسیدن انسان به هدایت و رستگاری دنیوی و اخروی را

^۱ www.erfan.ir. 98/3/17- 14:30

^۲ جوادی آملی، انتظار بشر از دین، صص ۱۷-۳۵.

تشریح کرده و فرا راه بشر نهاده است پس درحقیقت مراد از جامع و کامل بودن دین اسلام، جامع و کامل بودن قوانین و برنامه‌های آن است.^۱

۳-۱ دلیل عقلی

دلیل عقلی البته متکلمین از این دلیل برای اثبات ضرورت نبوت و نیازمندی به وحی نیز استفاده می‌کنند. آن را با بیان چند مقدمه توضیح می‌دهیم:

- خداوند حکیم آدمی را برای رسیدن به کمال نهایی و سعادت جاودانه آفریده است.

- زندگی دنیا مقدمه زندگی آخرت است و سعادت و شقاوت ابدی در گرو چگونه زیستن در این جهان است. یعنی اعمال و رفتار ما در رسیدن به سعادت یا محروم شدن از آن دخیل و موثرند.

- شرط لازم برای سعادت‌مندی در جهان آخرت منوط به شناخت چگونگی رابطه اعمال با نتایج اخروی آن است؛ زیرا تا زمانی که رابطه اعمال با نتایج اخروی آن است؛ و رابطه آنها با سعادت و شقاوت آدمی روشن نباشد چگونه می‌توان برنامه صحیح و همه جانبه‌ای برای زندگی این جهان پی ریزی کرد.

- ابزار عمومی شناخت (حس و عقل) از درک چگونگی روابط اعمال و رفتار دنیوی با نتایج اخروی ناتوان است.^۲

برد قلمرو ادراک حسی، که از راه حواس ظاهری و در اثر ارتباط با جهان مادی حاصل می‌شود، بسیار محدود است و تنها چیزهایی که ما با ارتباط پیدا می‌کند - آن هم در زمانی که این ارتباط برقرار است - مورد ادراک حسی واقع می‌شوند؛ پس شناخت مسیر صحیح زندگی در تمام ابعادش، و جنبه‌ی ارزشی اعمال و رفتارمان، به ویژه رابطه‌ی انسان با نتایج اخروی آن، از حیثه‌ی ادراک حسی خارج است. اما ادراکات عقلی، یعنی آن چه عقل به تنهایی و صرف نظر از تجربه‌ی خارجی درک می‌کند یک سلسله مفاهیم کلی خاص است که اصطلاحاً به آنها بدیهیات اولیه گفته می‌شود مانند محال بودن اجتماع نقیضین. این گونه مفاهیم نیز برای بازشناسی روابط پیش‌گفته‌ی کارایی ندارد؛ زیرا بدیهیات اولیه‌ی عقل بسیار محدود است و هرگز نمی‌تواند حکم روابط ما با خدا، با دیگران و محیط زندگی را تعیین و جنبه‌ی ارزشی آنها را بیان نماید.^۳

^۱. ابراهیم زاده، دین شناسی، ص ۲۰.

^۲. www.wikifeqh.ir. 98/2/23- 12:43

^۳. www.hawzah.ir. 98/2/24- 1:40

ادراکات تجربی نیز از همکاری حس و عقل حاصل می‌شود در حدی است که در دایره‌ی تجربه‌ی انسان قرار می‌گیرد، آن چه جنبه‌ی ماورایی مادی دارد در دام تجربه و آزمایش نمی‌افتد تا بتوانیم رابطه‌ی ماده و غیر ماده را هم از راه تجربه اثبات کنیم؛ بنابراین، شناخت پدیده‌های اخروی آن و آگاهی از تاثیر اعمال آدمی در نیک بختی یا تیره روزی، نه توسط حس و عقل و نه حتی از همکاری آن دو حاصل نمی‌شود.^۱

از سوی دیگر توانایی طراحی برنامه‌ای صحیح و جامع برای زندگی، منوط به آگاهی و شناخت این تاثیر و تأثیرهاست. حال با توجه به نارسا و ناکافی بودن شناخت‌های عمومی و همگانی برای رسیدن به هدف و غایت خلقت، و بنابر مقتضای حکمت، خداوند با ارسال رسل و انزال کتب، برنامه‌ای جامع و کامل فراروی انسان قرار داده تا آدمی براساس آن، رده صحیح زندگی و برنامه سعادت خود را بشناسد.^۲

۳-۲ دلایل نقلی

آیات و روایات متعددی بر جاودانگی و جهانی بودن قرآن دلالت دارند که با کمک آنها می‌توان جامعیت دینی را اثبات کرد:

برخی آیات قرآن کریم

قرآن کریم که منشور جهانی اسلام است، بر جامعیت خود تاکید نموده است. از جمله آیاتی که به روشنی بر این مطلب دلالت می‌کند، آیه ۸۹ سوره نحل است که می‌فرماید: «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ»^۳ «و این کتاب را که روشنگر هر چیزی است.» از آنجا که هدف اصلی قرآن کریم هدایت بشر است (هدی للناس) مقصود از هرچیز، اموری است که در راستای هدایت انسان قرار دارد. خواه مربوط به عقاید باشد، یا مربوط به اخلاق و یا اعمال و رفتار انسان.^۴

^۱. همان.

! www.wikegh.ir. - 98/2/25- 11:00

^۳. نحل: ۸۹.

^۴. گلپایگانی، جامعیت و کمال دین، ص ۳۴.

آیه دیگری که به گونه‌ای بر این مطلب دلالت می‌کند، آیه ۳۰ سوره احقاف است که می‌فرماید: «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ»^۱ «و به سوی حق و به سوی راهی راست راهبری می‌کند.» قرآن کتابی است که در حق، نقصان و نارسایی راه ندارد چنان که راه راست نیز راهی است که سالک خویش را به مقصود می‌رساند و این، در گرو جامعیت تعالیم و احکام اسلامی است. در غیر این صورت به طریق - مستقیم که همه مراتب هدایت را در بردارد - رهنمون نخواهد شد.^۲

آیه دیگری که بر جامعیت اسلام دلالت می‌کند، آیه ۴۸ سوره مائده است که می‌فرماید: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ»^۳ «و ما این کتاب [قرآن] را به حق به سوی تو فرو فرستادیم در حالی که تصدیق کننده کتابهای پیشین.»

طبق این آیه، قرآن کریم ۳ ویژگی دارد:

- کتابی بر حق، و حقانیت - چنان که بیش از این یادآور شدیم - با کمال و جامعیت ملازمه دارد.

- تصدیق کننده کتب آسمانی پیشین است، و چون کتب آسمانی پیشین نیز در زمان خود از جامعیت برخوردار بودند، پس قرآن کریم نیز دارای جامعیت است.

- بر کتب آسمانی پیشین تسلط دارد، به این معنی که علاوه بر دارا بودن معارف کتب پیشین دارای معارف بیشتر و دقیق‌تری می‌باشد. این است معنی (مُهَيِّمًا عَلَيْهِ) البته نیز به دلیل خاتمیت شریعت اسلام است که جامعیت آن باید متناسب با جهانی و نهایی بودن آن باشد.^۴

جامعیت اسلام از دیدگاه روایات

روایات فراوانی نیز از معصومین درباره جامعیت دین خاتم نقل شده که ما در این جا فقط به ذکر برخی از آنها اکتفا می‌کنیم. رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در سفر حجه الوداع فرمودند:

۱. احقاف: ۳۰.

۲. شاکرین، دین شناسی، ص ۴۰.

۳. مائده: ۴۸.

۴. حسین زاده، مبانی معرفت دین، ص ۸۰.

«ای مردم، هیچ چیزی نیست که شما را به بهشت نزدیک و از آتش جهنم دور کند، مگر آن که شما را به آن امر نموده‌ام، و هیچ چیزی نیست که شما را به بهشت نزدیک و از آتش جهنم دور کند، مگر آن که شما را به آن امر نموده‌ام، و هیچ چیزی نیست که شما را به آتش جهنم نزدیک و از بهشت دور کند، مگر آنکه شما را از آن نهی کرده‌ام.»^۱

از امام علی (علیه السلام) روایت شده که فرمودند:

«پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در زمانی که مردم در گمراهی آشکار به سر می‌برند، با کتابی برانگیخته شد که تصدیق کننده کتب آسمانی پیشین و بیانگر حلال و حرام بود. آن کتاب قرآن است پس از او بخواهید تا با شما سخن بگوید، او سخن نخواهد گفت. ولی من شما را از آن باخبر می‌سازم، به تحقیق که علم گذشته و آینده، تا روز قیامت، و آنچه مربوط به حکم و داوری میان شماست در آن است، اگر از من بپرسید، شما را آگاه خواهم کرد.»^۲

از امام صادق (علیه السلام) نیز نقل شده که فرمودند: «همانا خداوند تبارک و تعالی قرآن را بیانگر هر چیزی قرار داده است حتی به خدا سوگند که رها نکرده چیزی را که بندگان خدا به آن احتیاج داشته باشند، تا آنجا که کسی نمی‌تواند بگوید! ای کاش خداوند آن را در قرآن بیان می‌کرد و نکرده است.»^۳

پس براساس ادله عقلی و نقلی و نیز با توجه به این که عقل و احکام متقن عقلی از دایره شمول دین خارج نیست بلکه به عنوان (رسول باطنی) و یا (شریعت عقلانی) همواره در کنار دو منبع نقلی (کتاب و سنت) به عنوان منبع سوم کشف و استخراج احکام دینی - اسلامی مطرح می‌باشد، جامعیت و کمال مطلق آئینه جهانی، جاوید و مترقی اسلام اثبات می‌شود و در نتیجه اسلام توانایی لازم و کافی پاسخگویی به نیازهای همه جانبی مادی معنوی و نیز دنیوی و اخروی انسان را دارا است.^۴

۴- دین پاسخ‌گویی نیازهای بشر

با توجه به تکامل بشر آیا دین ۱۴۰۰ سال پیش جوابگوی نیازهای امروز بشر است؟

^۱. کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۱۲۸، ح ۵.

^۲. ربانی گلپایگانی، جامعیت و کمال دین، ص ۳۹.

^۳ www.erfan.ir. 98/3/1- 8:10

^۴. ابراهیم زاده، دین شناسی، ص ۲۳.

دنیای مدرن امروزی بسیار متأثر از عقل بشری است. واقعیت این است که دنیای مدرن با پشت کردن به وحی و شهود شکل می‌گیرد و روشنگری، خود را از افق همین عقل بشری آغاز می‌کند، در حالی که فیلسوفان ما قبل مدرن بخش قابل توجه مباحث خود را متوجه شهودهای عقلانی و وحی می‌کردند.^۱

دین اسلام دارای توانمندی‌ها و ساز و کار ویژه‌ای است که در عین حفظ اصالت خود توان هماهنگی و پاسخگویی به نیازهای متغیر عصری را دارا است، کسی که به آیین اسلام و مکتب اهل بیت (علیهم السلام) ایمان دارد می‌داند که این مکتب آخرین مکتب و پیامبران، آخرین پیامبر است. قرآن کریم - که اساس این مکتب است - بیان فرموده است که این پیامبر، خاتم پیامبران است و این مکتب برای تمامی خلق است؛ یعنی برای همه زمانها و مکانها است.^۲

خداوند در قرآن می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»^۳؛ «او کسی است که پیامبرش را با هدایت و دین درست فرستاد تا آن را بر هر چه دین است پیروز گرداند هر چند مشرکان خوش نداشته باشند.»

این دین بر همه ادیان غلبه پیدا خواهد کرد؛ نه تنها از جهت فکری؛ بلکه از جهت حکومتی و نظامی نیز غلبه پیدا خواهد کرد و اگر این دین، مخصوص به یک منطقه یا محدود به زمانی خاص بود. چنین تعبیری نادرست بود! غرض اینکه اگر کسی قبول کرد که این مکتب، الهی است و پیامبر آن، آخرین پیامبر است، به آسانی برای او قابل درک خواهد بود که این مکتب، مکتبی است که در هر زمانی و در هر منطقه‌ای قابل اجرا است؛ چون می‌داند که در همه زمانها و مکانها برای خداوند متعال یکسان است.^۴

به تعبیر ساده، خداوند به همه مخلوقاتش در همه اعصار آگاه است و در برنامه‌ای که داده است، نیازهای بشر در تمام زمانها و مکانها را در نظر گرفته است. همچنین پروردگاری این مکتب را به وسیله پیامبر خاتم ابلاغ کرد و او را آخرین پیامبر مقرر کرده است و فرمود: «این مکتب را به کمال خود رساندم.» و از سوی دیگر، هیچ کجا نفرموده است که این مکتب تا فلان زمان

۱. آکوچیکیان، پرسش و پاسخ دانشجویی (علم و دین)، ص ۳۱.

۲. سیدان، دین و عرصه‌های حیات انسان، ص ۲۰۸.

۳. توبه: ۳۳.

۴. سیدان، دین و عرصه‌های حیات انسان، ص ۲۰۹.

معتبر است؛ بلکه برعکس اعلام شده است که آنچه در این مکتب آمده، تا قیامت باقی است و حلال آن تا قیامت حلال و حرامش تا قیامت حرام خواهد بود. کسی که اینها را قبول داشته باشد دیگر سوالی برای او در این زمینه که آیا دین قابلیت اجرا برای همگان در همه دورانها و حتی امروزه با این حد ترقی و پیشرفت، پیش نخواهد آمد.^۱

^۱. همان، ص ۲۱۰.

نتیجه گیری:

در این مقاله چگونگی سازگاری خاتمیت و جامعیت دین با تکامل بشر را بررسی کردیم و به این سوال پاسخ دادیم که حتی در عصر جدید و با وجود تکامل و پیشرفت بشر دین اسلام به لحاظ جامعیت پاسخگوی تمام نیازهای او است، اهمیت این مسئله به حدی است که عدم پاسخگویی به آن شبهات فراوانی را برای نسل جوان به وجود می‌آورد.

با بررسی ادوار گوناگون از ابتدای خلقت بشر تا به امروز به این نتیجه می‌توان رسید که بشر در همه اعصار نیازمند یک برنامه‌ای است که بتواند همراه با آن قدم به قدم پیش برود تغییر نحوه زندگی بشر در دوران جدید نیز به هیچ وجه نمی‌تواند دلیلی بر بی‌نیازی او از دین و انحصار دین به دوران‌های گذشته باشد. هرچند بشر در جهت معلومات تجربی و... خیلی پیشرفت داشته است، اما باز هم باید گفت که این آیین مقدس نه تنها قابل اجرا است؛ بلکه ضرورت آن دوچندان می‌نماید. و مهمتر از همه این آیین، ابدیت انسان را تأمین می‌کند و اگر کسی به عمل به این آیین موفق شود سعادت دنیا و آخرت خود را رقم زده است.

فهرست منابع:

* قرآن، مترجم فولوند

الف: کتب فارسی

۱. ابراهیم زاده، عبدالله، *دین شناسی*، تهران، نشر معاونت آموزش نیروی مقاومت بسیج، چاپ سوم، ۱۳۸۴.ش.
۲. آکوچیکیان، عبدالحمید، *پرسش و پاسخ دانشجویی علم و دین*، تهران، دفتر نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۹۴.ش.
۳. جوادی آملی، عبدالله، *انتظار بشر از دین*، تهران، نشر اسراء، چاپ چهارم، ۱۳۸۶.ش.
۴. حسین زاده، محمد، *مبانی معرفت دینی*، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله)، ۱۳۸۱.ش.
۵. سیدان، جعفر، *دین و عرصه‌های حیات انسان*، قم، انتشارات نگارش، چاپ اول، ۱۳۹۶.ش.
۶. شاکرین، حمید رضا، *دین شناسی*، قم، دفتر نشر معارف، چاپ دوم، ۱۳۸۷.ش.
۷. گلپایگانی، علی، *جامعیت و کمال دین*، تهران، انتشارات کانون اندیشه جوان، چاپ سوم، ۱۳۸۹.ش.

ب: کتب عربی

۱. راغب اصفهانی، محمد، *مفردات الفاظ قرآنی*، مصطفی نیا، تهران، نشر سبحان، چاپ اول، ۱۳۸۶.ش.
۲. قیم، عبدالنبی، *فرهنگ میانه فارسی-عربی*، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، چاپ پنجم، ۱۳۸۶.ش.
۳. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، ج ۱، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷.ق.
۴. معلوف، لوییس، *المنجد*، محمد بندر ریگی، ج ۱، تهران، انتشارات ایران، چاپ پنجم، ۱۳۸۴.ش.

ج: سايتها

۱. www.erfan.ir.
۲. www.wikegh.ir.
۳. www.hawzah.ir.